

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.32.2.33>

**ФЕНОМЕНОЛОГІЧНА РЕЦЕПЦІЯ ДУХОВНОЇ КРИЗИ ЖІНКИ
У РОМАНІ «МАЙЖЕ НІКОЛИ НЕ НАВПАКИ»**

**PHENOMENOLOGICAL RECEPTION OF A WOMAN'S SPIRITUAL CRISIS
IN THE NOVEL "ALMOST NEVER THE OTHER WAY AROUND"**

Шукай О.Ю.,

orcid.org/0009-0008-5770-3811

*здобувач кафедри історії української літератури, теорії літератури та літературної творчості
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Мета статті. Стаття присвячена розкриттю жіночого образу, осмислення долі крізь призму історії і сприйняття історичних реалій доби через життя. Своєрідна модель людського буття розкрита у трьох новелах сімейної саги «Майже ніколи не навпаки» Марії Матіос. Марія Матіос вдало поєднує специфічний західноукраїнський колорит, міфологічні образи та сюжети із теперішнім буттям нашого народу, сучасними реаліями та закономірностями роз-

виту. М. Матіос постійно працює із таким жанром, як сімейна сага, її новели охоплюють життя цілої родини у декількох поколіннях. Основною особливістю творів письменниці можна також вважати часті посилання на історію нашої країни, ті події, що відбувалися у середині ХХ століття та мали доленосне значення для України. Через призму історії письменниця розповідає нам про життя звичайних людей у звичайних селах, життя яких спотворене війнами та бідами, що випробовують їхні характери. Життя героїв – це суперечливі психологічні феномени. Екзистенціалізм представлений як втілення ідеї унікальності людського буття в розкритті жіночого образу.

Сучасний роман, особливо історичний, зазнає трансформацію жанрової природи, зміст якого полягає у зміні історичної події та історичного факту. На тлі історичних реальних подій зображено людські долі, трагічні і фатальні обставини, які призвели до неминучої біди. Людина з її долею, обставинами є центральною та головною в травматичному художньому осмисленні. Без осмислення апокаліптичного минулого, неможливо осмислення майбутнього. Головною складовою світоглядної еволюції, чи жанрової модифікації є змінене відчуття часу. Розкриття культурно – історичної ситуації через феномен національної історії і місця особистості в ній. Художня модель репрезентована через «чоловіче» та «жіноче» буття в романі. В українському художньому середовищі гендерне буття співвідноситься через жіночу картину дійсності. Сприймання гендерної моделі формується як складова соціокультурного утворення, яке спричинене різними соціальними чинниками. У статті проаналізовано феноменологічні реценції, які впливають на вираження людського начала і осмислення основних векторів для суспільства. У статті висвітлено матеріал для розуміння ролі жіночої особистості в нашій історії і помітне місце жінки, її участь у процесах буття, внесок в історію суспільства, а значить неординарну роль у літературі.

Ключові слова: жіночий образ, екзистенціалізм, духовна криза, часоплин, буття людини, психологічні феномени, трагічні долі.

The purpose of the article. Article is devoted to the disclosure of the female image, the understanding of fate through the prism of history and the perception of the historical realities of our time through life. A peculiar model of human existence is revealed in the three novellas of the family saga “Almost Never the Other Way” by Maria Mathios. Maria Mathios successfully combines the specific Western Ukrainian flavor, mythological images and plots with the current existence of our people, modern realities and patterns of development. M. Mathios constantly works with such a genre as the family saga, her novels cover the life of an entire family in several generations. The main feature of the writer’s works can also be considered frequent references to the history of our country, those events that took place in the middle of the 20th century and had a fateful significance for Ukraine. Through the prism of history, the writer tells us about the lives of ordinary people in ordinary villages, whose lives are distorted by wars and troubles that test their characters. The lives of the heroes are contradictory psychological phenomena. Existentialism is presented as the embodiment of the idea of the uniqueness of human existence in the disclosure of the female image.

A modern novel, especially a historical one, is undergoing a transformation of genre nature, the meaning of which is a change in a historical event and a historical fact. Human destinies, tragic and fatal circumstances that led to inevitable misfortune are depicted against the background of real historical events. A person with his fate and circumstances is the central and main thing in the traumatic artistic interpretation. Without understanding the apocalyptic past, it is impossible to understand the future. The main component of worldview evolution or genre modification is a changed sense of time. Disclosure of the cultural and historical situation through the phenomenon of national history and the place of the individual in it. The artistic model is represented through “male” and “female” being in the novel. In the Ukrainian artistic environment, gender existence is correlated through the female picture of reality. The perception of the gender model is formed as a component of sociocultural education, which is caused by various social factors. The article analyzes phenomenological receptions that affect the expression of human nature and the understanding of the main vectors for society. The article highlights the material for understanding the role of the female personality in our history and the prominent place of a woman, her participation in the processes of life, her contribution to the history of society, and therefore her extraordinary role in literature.

Key words: female image, existentialism, spiritual crisis, passage of time, human existence, psychological phenomena, tragic fates.

У сучасному літературному процесі прослідковуються кілька літературних тенденцій. Найхарактерніша – це зміна стильової парадигми прози. Український літературознавець Я. Поліщук зауважує, що на зміну постмодернізму приходиться новий літературний напрям – автентизм, ознакою якого є «множинність людського поняття правди й неможливість знайти єдину об’єктивну рацію. Через те він спирається передусім на біографічний досвід автора або тих типів, які найближчі авторові» [5, с. 13].

Історичні наративи призводять до травматичного досвіду постколоніальної історії, яка закарбувалася протягом поколінь. Особистість в середовищі перебуває між особистісним і «накладанням» відголосків подій в історич-

ній долі країни. У великий історичний процес ХХ століття значний вплив мають спогади дитинства, ментальна пам’ять попередніх поколінь, екскурс у предковічну історію.

Ж. Лакан говорить «Історія – це не минуле. Історія – минуле лише настільки, наскільки минуле історизовано в теперішньому» [6, с. 20].

Час усвідомлюється як щось нестабільне, чим і змушує прискорювати рух. Співставлення минулого і майбутнього відбувається через забування одного та пригадування іншого. Час – це вимір, і яку можна внести багато різного, але тільки якщо воно проходить певну циклічність. Як наслідок минуле накладає «певний відбиток» сприйняття дійсності, що підтверджується наявністю подій, яких не можна уникнути в історичному циклі часу.

Основними напрямками для орієнтування людини є часопросторові світоглядні уявлення та переконання, які пов'язані з відчуттям часоплину.

Н. Луман додає: «Теперішнє тих чи інших актуальних оперативних подій отримує тоді подвійну функцію: з одного боку, воно являє собою якусь точку, де мають зустрітися відмінності минулого і майбутнього... З іншого боку, вона одночасно виявляється моментом, в якому все відбувається одночасно. Час розуміється відразу і в якості одночасності, і в якості послідовності, при чому суспільству “бракує” часу на пошуки принципового вирішення цього парадоксу» [3, с. 50].

Літературний процес завжди має свій вектор руху. Історичний процес – це протиборство в людському началі, яке подекуди є антагоністичними виникненням в «живому» суспільстві. Особистість відбиває риси часу і вступає в «живий зв'язок» з наступними епохами.

Душею художнього середовища є ідея боротьби проти гніту експлуатації, і не лише соціальної, а й особистісної.

Криза цивілізації, несталість у суспільстві після Першої світової війни стали благодатним ґрунтом для виникнення нової філософської течії – екзистенціалізму, яка на перший план висунула ідею унікальності людського буття. На перший погляд, вона була безперспективною, та у другій половині ХХ ст. набуває поширення, широкого розголосу у працях Ж.-П. Сартра, М. Гайдеггера, К. Ясперса, А. Камю та інших. Свої світоглядні позиції екзистенціалізму підтверджують художніми творами, наприклад, Ж.-П. Сартр «Нудота», «Мухи», А. Камю «Міф про Сізіфа», «Чума».

Екзистенціалізм як художній і літературний напрям не є монолітом, існує кілька течій, що відрізняються насамперед світоглядними позиціями, з одного боку – це релігійний екзистенціалізм, з іншого, – атеїстичний [1, с. 216]. Ж.-П. Сартр зазначає, що *«ці види об'єднують те, що існування передусім сутності, потрібно виходити із суб'єкту»* [7]. Екзистенціалістів цікавить конкретна людина зокрема. Головна аксіома вчення полягає в тому, що людина відчуває певну абсурдність у світі, тому вона відчуває незадоволеність, відчуженість, відчай, і тільки свобода дає можливість самовиразитися. Екзистенціалізм керується такими модусами як відчай, страх, нудьга, нудота, порожнеча, абсурд, свобода, тривога, смерть.

Екзистенціалізм перетворився на популярну світову течію. Своє відбиття він знайшов і на українському ґрунті. Ю. Бондаренко відзначає: «Український літературний екзистенціалізм, створений на національному ґрунті, увесь комплекс

питань, пов'язаних з існуванням індивідуума, – розв'язує кризу призму двох парадигм – національної та екзистенціальної. Художній статус образів їх національно-патріотичною наповненістю утверджується через їхню співвіднесеність із темою окремої людини, внутрішнього ества, долі й буття у світі особи» [1, с. 64].

Своєрідна модель людського буття представлена у трьох новелах сімейної саги «Майже ніколи не навпаки» Марії Матіос. У романі змальовано життя трьох гуцульських родин – Чев'юків, Варварчуків та Кейванів, які протягом всього твору взаємодіють. Побудова сюжету нагадує клубок, який то заплутується, то розплутується, тримаючи читачів у напруженні до останньої сторінки. Життя героїв – це суперечливі психологічні феномени.

Багата галерея образів та характерів у романі, але нас цікавить конкретна особистість, тому ми зосередимо нашу увагу на образі Петруні Варварчукки.

Людина – це проєкт, який спрямований у майбутнє. А коли майбутнє відсутнє, то людина відчуває абсурдність буття.

А. Камю своєю істиною визначає абсурд. Він вважає, що абсурд приходить у світ разом з людиною. Його не можна позбавитися, людина не в стані вирватися з нього. Життя Петруні у романі також позначається певним абсурдом. Віддана п'ятнадцятирічною за нелюба, набагато старшого за себе Івана Варварчука, ще й до того ж несправедливо скривджена на весіллі чоловіком, вона відчуває неспроможність розв'язати проблеми свого існування. Петруня відчуває порожнечу існування: мати померла, батько прокляв, чоловік зганьбив. Героїня мала матеріальні статки, але не знала людського щастя, мала багато худоби, та не мала рідної душі, до якої могла б пригорнутися. Трагедія жінки у тому, що вона не може народити дитину. Єдиний її притулок – велика – вікнами в сад – кімната, де вона могла поплакати за власним життям. Петруня відчуває такою самотньою, що робить з ганчір'я дитину, колише її, годує: *«А де вона візьме теплу, живу дитинку? Позичить у сусідів? Чи купить на базарі? Чи ягнятко вгорнить замість дитинки?»* [4, с. 98]. Таке існування узгоджується зі свідомістю людини абсурду, яка перебуває на межі втрати рівноваги. Все це веде до невлаштованості власного життя, тому перебування Івана на війні приносить їй лише полегшення. Молода, запашна квітка, вона знаходить свою любов.

Світлана Жила відзначає різні грані любові Петруні до Дмитрика – це радість і буяння

молодості, це мука, це сміливість, виклик чоловікові-нелюбові.

У центрі уваги – гострі душевні конфлікти й суперечності, затяжні психологічні проблеми покоління. Головний важіль тяжіє до особистісних переживань та вчинків людини, які відображаються крізь призму екскурсів в історію, побут і спосіб життя особистостей, які відчувають внутрішній психологічний тиск.

Поруч з молодими коханцями відчувається відчуття тривоги. Тривога – одне з понять, що виражає світовідчуття екзистенціалістів. Ж.-П. Сартр зазначав, що *«людина – це тривога. Це означає, що людина, яка на щось зважилася і розуміє, що вибирає не лише своє буття, але вона ще й одночасно вибирає все людство»* [7]. Петруня зважилася на кохання з Дмитриком: *«Так двоє, іще вчора чужі, а сьогодні – збожеволіли від наглого пожегару в крові, легко й бездумно позбулися своїх голів»* [4, с. 16]. Поки Іван на війні воює за Франца-Йосифа, їхнє щастя не має меж, але воно не стійке, воно може розбитися кожної миті, немає впевненості у тому, що буде завтра. Героїня розуміє це, тому весь час живе у тривозі, її переслідують передчуття: *«Що насувається біда – Петруня чує своїм видючим серцем»* [4, с. 107]. Не може вона молитися ні Богові, ні Сатані, а звертається лише до свого серця. *«Вона сама собі спровадила на таку дорогу»* [4, с. 107]. Тривога пояснюється прямою відповідальністю за інших. Петруні однаково чи повернеться її чоловік живий, чи ні, але їй не байдужа доля Дмитрика, після його повернення. У неї виникає страх за життя близької людини. Адже, героїня впевнена, що Андрій розповість про її зраду чоловікові. Коли йдеться про страх то мається на увазі не фізичне переживання страху та його психологічний зміст, а потрясіння Петруні, перед якою немовби відкрилася раніше невідома прірва буття, відбираючи спокій.

Велику увагу Ж.-П. Сартр приділяє питанню свободи людини. На його думку, майбутнє завжди постає багатозначним, що примушує робити певний вибір. Навіть, коли людина відмовляється від свого нього, то і тоді вона робить свій вибір. Перед Петрунею стояв вибір погоджуватися чи ні на відмольфарення Маринькою-богодухою її кохання до Дмитрика. Героїня вирішила: *«Я скинутися Дмитрика не годна. І мені байдуже, що зробить той нелюд... Я жива і хочу жити»* [4, с. 109]. Вона вибрала кохання, яке берегла все життя. Навіть після смерті Дмитрика: *«Петруня – вперше за всі роки – сидить у самих ногах Дмитрикової могили*

і сльози самі течуть її зів'ялим і поскородженим зморшками лицем»

Після похорону Дмитрика Петруня сказала Івану: *«...А тепер можеш убити й мене, як убив його...»* [4, с. 119]. Життя героїні після смерті Дмитрика сповнене невгамовною нудьгою, пов'язаною з відстороненим життям з Іваном, втраченою сенсу життя. Порожнеча виникає в середині героїні. Ця екзистенціальна порожнеча пов'язана з відсутністю в її житті близьких людей, любов до яких наповнювала б життя змістом. Вона відчуває беззмістовність свого життя. Іван заборонив показуватися за подвір'я самій, вона повинна була сидіти вдома, а коли йти до церкви тільки у супроводі чоловіка.

Про екзистенціальну сутність персонажів свідчить їх відчуженість від суспільства: *«По всьому надійшов такий час, коли Варварчуків перестали кликати на набутки й здогадуватися їх у церкві. І навіть усюдисущі цигани чому обминали їх велику й маєтну хату...»* [4, с. 120]. Відчуження Петруні від суспільства, від чоловіка приносить розчарування і страждання, втечею від дійсності є лише та сама велика – про гостя – кімната, де, старіюча Петруня, щодня пестить свою дитину, зроблену тепер з Дмитрикової сорочки *«Вона пестить шкарубками, приморщеними руками жовте, мов шафран, «личко» своє не зачатої і не вродженої доньки, а краще би сина, втикається лицем у старий жмутик, зусібіч обнюхує його»* [4, с. 120]. Та Петруня все ж робить свій вибір. Вона розмотує сорочку, ховає на дно скрині і йде на могилку до свого Дмитрика.

Кілька способів боротьби з абсурдом виділяють екзистенціалісти – смерть (самогубство), бунт, творчість. Лише наприкінці свого життя Петруня спромоглася виступити проти вже старого чоловіка Івана. Це був її певний бунт проти абсурдності свого життя, в якому вона розчинилася.

Універсальне художнє осмислення доводить, що людина не має безпосереднього досвіду смерті. Спроби осягнення екзистенційного змісту людського буття дають змогу позбутися страху і наповнити сенсом життя. Людство у різні століття та епохи у своїх етапах становлення мало уявлення про смерть, посмертний досвід відображали шлях через самопізнання людини, зустріч з різними вимірами людської природи.

Гендерні світи яскраво проявляються на рівні репрезентації екзистенційних змістів життя і смерті. У контексті сучасного жіночого письма проблема сенсу життя, осмислення феномену смерті як загальнолюдської проблеми відкриває

можливості трансперсонального досвіду як для жінок, так і для чоловіків.

Осмислення історичної і соціальної природи характеру, закономірностей його становлення в певному соціальному середовищі, гранично активно віддзеркалюється в українській літературі. В основі літературного характеру героїні лежить переконаність у необхідності дослідження найтонших нюансів впливу громадського середовища на особистість і свідомість того, що витри-

маність внутрішньої логіки характеру у поведінці героя – одна із найважливіших умов його пізнання і художньої побудови. У вчинках героя послідовно проявляються соціально обумовлені риси, що сформувались під впливом узаконених в суспільстві норм моралі, системи виховання, неписаних законів і звичаїв. Так особливості суспільного устрою проєктується на особистісні якості, розкриваючись у своїй глибинній соціальній сутності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондаренко Ю. Національна парадигма українського екзистенціалізму Слово і час. 2003. № 6. С. 64–69.
2. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства: монографія. Львів: ПАІС, 2005. 367 с.
3. Луман Н. Поняття цілі і системна раціональність: щодо функції цілей у соціальних системах / пер. з нім. М. Бойченко, В. Кабуладзе. Київ: Дух і літера, 2011. 336 с.
4. Матіос М. Майже ніколи не навпаки: новела. Львів, 2007. 176 с.
5. Поліщук Ярослав. Автентизм (спроба дефініції художнього напрямку ХХІ століття). Філологічні семінари. Вип. 15. Художні стилі, течії напрями: історико-теоретичний аспект. Київ, 2011. С. 11–17.
6. Рудинеско Е., Бадью А. Жак Лакан сучасність минулого / пер. з фр. П. Шведа. Київ, 2020. 120 с.
7. Сартр Ж.-П. Нудота роман, п'єси / пер. з фр. / передмова та примітки В. Фасенко. Харків Фоліо, 2006. 349 с.